

Tijden van vuur

Kate Mosse bij Boekerij

Het verloren labyrint

De vergeten tombe

De wintergeest

Citadel

De bruidskist en andere verhalen

De nacht van de vogels

Tijden van vuur

Kate Mosse

Tijden van vuur

*Sommige vergrijpen uit het verleden werpen
eeuwenlang hun duistere schaduw...*

ISBN 978-90-225-8358-6
ISBN 978-94-023-1088-7 (e-book)
NUR 302

Oorspronkelijke titel: *The Burning Chambers*
Oorspronkelijke uitgever: Mantle, an imprint of Pan Macmillan
Vertaling: Merel Leene
Omslagontwerp: DPS Design & Prepress Studio, Amsterdam
Omslagbeeld: © Shutterstock
Kaart op pagina 13 © Neil Gower
Zetwerk: ZetSpiegel, Best

© 2018 Mosse Associates Ltd.
© 2018 Nederlandse vertaling Meulenhoff Boekery bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Als altijd, voor mijn lieve Greg & Martha & Felix

en ook voor mijn fantastische schoonmoeder,
Granny Rosie

Alles heeft een bestemde tijd, en alle voornemen onder de hemel
heeft zijn tijd:

er is een tijd om geboren te worden, en een tijd om te sterven;
een tijd om te planten, en een tijd om het geplante uit te roeien;
een tijd om te doden, en een tijd om te genezen;
een tijd om af te breken, en een tijd om te bouwen;
een tijd om te wenen, en een tijd om te lachen;
een tijd om te kermen, en een tijd om op te springen;
een tijd om stenen weg te werpen, en een tijd om stenen te
vergaderen;
een tijd om te omhelzen, en een tijd om verre te zijn van omhelzen;
een tijd om te zoeken, en een tijd om verloren te laten gaan;
een tijd om te bewaren, en een tijd om weg te werpen;
een tijd om te scheuren, en een tijd om toe te naaien;
een tijd om te zwijgen, en een tijd om te spreken;
een tijd om lief te hebben, en een tijd om te haten;
een tijd van oorlog, en een tijd van vrede.

Prediker 3:1-8, Statenvertaling

INHOUD

Proloog

17

DEEL 1

Carcassonne

Winter 1562

23

DEEL 2

Toulouse

Voorjaar 1562

137

DEEL 3

Puivert

Zomer 1562

369

Epiloog

471

Een opmerking over de Hugenotenoorlogen

De Hugenotenoorlogen waren een opeenvolging van acht burgeroorlogen. Ze begonnen na jaren van conflict op 1 maart 1562, toen katholieke soldaten van François, hertog van Guise, in Vassy ongewapende hugenoten vermoordden. Ze eindigden, nadat miljoenen mensen gestorven of op drift geraakt waren, met de ondertekening van het Edict van Nantes op 13 april 1598 door de protestantse koning Hendrik IV, Henri van Navarra. Het meest beruchte voorval uit de Hugenotenoorlogen is de Bartholomeusnacht, een slachtpartij in Parijs in de nacht van 23 op 24 augustus 1572. Daarvoor en daarna vonden er echter veel vergelijkbare incidenten plaats in dorpen en steden door heel Frankrijk, onder andere in Toulouse tussen 13 en 16 mei 1562, toen daar meer dan vierduizend mensen werden vermoord.

Toen het Edict van Nantes uiteindelijk tot stand kwam, was dat niet zozeer de oprechte weerslag van een verlangen naar religieuze tolerantie, maar eerder een gevolg van vermoeidheid en een militaire patstelling. Het edict bracht een schoorvoetende vrede in een land dat door kwesties van doctrine, godsdienst en soevereiniteit volkomen verscheurd was en daarbij vrijwel bankroet was geraakt. Hendrik IV's kleinzoon, Lodewijk XIV, herriep het edict in Fontainebleau op 22 oktober 1685, en versnelde daarmee de uittocht van de hugenoten die nog in Frankrijk waren achtergebleven.

Hoewel de hugenoten nooit meer dan een tiende van de Franse bevolking hebben uitgemaakt, was hun invloed aanzienlijk. Het verhaal van het Franse protestantisme is onderdeel van het grotere Europese verhaal van de Reformatie, met Maarten Luther, die op 31 oktober 1517 zijn 95 stellingen op de deur van de slotkerk in Wittenberg spijkerde, de in 1536 begonnen ontbinding van de kloosters door Hendrik VIII van Engeland, de zendingsprediker Calvijn, die Genève vanaf 1541 tot een toevluchtsoord voor Franse vluchtelingen maakte, en de veilige uitwijkplaatsen Amsterdam en Rotterdam, waar protestantse vluchtelingen aan het ein-

de van de jaren zestig van de zestiende eeuw terechtkonden. Dit waren de belangrijkste kwesties in Frankrijk: het recht om je godsdienst in je eigen taal te belijden; de afwijzing van de reliekencultus en het concept van voorspraak; een veel grotere aandacht voor de woorden van de Bijbel zelf, gecombineerd met het verlangen het geloof op een eenvoudige manier te beoefenen op basis van leefregels uit de Heilige Schrift; afwijzing van de door velen verafschuwde excessen en wandaden binnen de Katholieke Kerk; en ten slotte de aard van de hostie – transsubstantiatie tegenover consubstantiatie. Voor de meeste mensen lagen deze leerstellige kwesties echter ver van hun bed.

Er bestaan veel uitstekende boeken over de geschiedenis van de hugenoten, en de invloed van deze kleine gemeenschap is buitengewoon, met name door de diaspora die hen – over het algemeen goed opgeleide vluchtelingen – naar landen als Nederland, Duitsland, Engeland, Canada en Zuid-Afrika bracht.

Tijden van vuur is de eerste van een serie romans die zich afspelen tegen de achtergrond van drie eeuwen geschiedenis, van het zestiende-eeuwse Frankrijk tot het negentiende-eeuwse Zuid-Afrika. De personages en hun families zijn fictief tenzij anders aangegeven, hoewel ze wel zijn geïnspireerd door mensen die in die tijd geleefd zouden kunnen hebben. Gewone mannen en vrouwen die in tijden van religieuze oorlog en ont-heemding toch probeerden door te gaan, lief te hebben en te overleven.

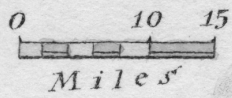
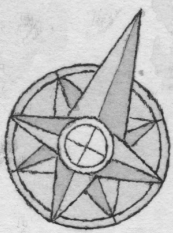
Sommige dingen veranderen niet.

Garonne

Toulouse

ING

Carcassonne

Chalabre

Puivert

Aude

PYRENEES

Mediterranean Sea

Belangrijkste personages

In Carcassonne – la Cité

Marguerite (Minou) Joubert
Bernard Joubert, haar vader
Aimeric, haar broer
Alis, haar zus
Rixende, hun dienstmeisje
Bérenger, een soldaat van het koninklijk garnizoen
Marie Galy, een buurmeisje

In Carcassonne – la Bastide

Cécile Noubel (geboren Cordier), eigenaar van een logement
monsieur Sanchez, haar buurman, een *converso*
Charles Sanchez, zijn oudste zoon
Oliver Crompton, een leider van de hugenoten
Philippe Devereux, zijn neef
Alphonse Bonnet, een werkman
Michel Cazès, een hugenootse soldaat

In Toulouse

Piet Reydon, een hugenoot
Vidal (*monsieur* Valentin), een edelman en priester
madame Boussay, Minous tante
monsieur Boussay, Minous oom
madame Montfort, weduwe, zijn zuster en huishoudster
Martineau, rentmeester van de familie Boussay
Jacques Bonal, moordenaar en knecht van Vidal
Jasper McCone, een Engelse handwerksman en protestant
Félix Prouvaire, een hugenootse student

In Puivert

Blanche de Bruyère, de *châtelaine* van Puivert
Achille Lizier, praatgrage dorpsbewoner
Guilhem Lizier, zijn achterneef en soldaat in het kasteel van Puivert
Paul Cordier, de dorpsapotheker en neef van Cécile Noubel
Anne Gabignaud, de vroedvrouw van het dorp
Marguerite de Bruyère, de vorige *châtelaine* van Puivert

Historische personages

Pierre Delpech, een katholieke wapenhandelaar in Toulouse
Pierre Hunault, edelman en hugenootse bevelhebber in Toulouse
kapitein Saux, een hugenootse bevelhebber in Toulouse
Jean Barrelles, voorganger van de hugenootse tempel in Toulouse
Jean de Mansencal, voorzitter van het Parlement van Toulouse
François, hertog van Guise en Lorraine, leider van de katholieke factie
Henri, zijn oudste zoon en troonopvolger
Charles, zijn broer, kardinaal van Lorraine

PROLOOG

Franschhoek
28 februari 1862

Eenzaam staat de vrouw onder de strakblauwe hemel. Cipressen en ruig gras omzomen de begraafplaats. De krachtige zon van de Kaap heeft de grijze grafstenen gebleekt tot ze de kleur van beenderen hebben.

HIER RUST.

Ze is lang en heeft de karakteristieke ogen waaraan de vrouwen uit haar familie al generaties lang te herkennen zijn, al weet ze dat zelf niet. Ze buigt zich naar voren om de namen en data op de grafsteen te lezen, maar die gaan schuil onder het mos. Tussen haar hoge witte kraag en de met een dikke, aangekoekte laag stof bedekte rand van haar leren hoed begint de witte huid in haar nek rood te verbranden. De zon is te krachtig voor haar Europese teint en ze rijdt al dagenlang over het veld.

Ze trekt haar handschoenen uit en vouwt de ene in de andere. Ze is er al te veel kwijtgeraakt om er onzorgvuldig mee om te springen, en trouwens, hoe zou ze aan een nieuw paar moeten komen? In het gastvrije kolonistenplaatsje zijn twee winkels, maar ze heeft nauwelijks iets over om mee te ruilen en het geld van haar erfenis is op, uitgegeven aan de lange reis van Toulouse naar Amsterdam en daarna van Amsterdam naar Kaap de Goede Hoop. Elke laatste franc is uitgegeven aan proviand en introductiebrieven, de huur van de paarden en een betrouwbare gids om haar door dit onbekende land te leiden.

Ze laat de handschoenen voor haar voeten op de grond vallen. Een wolkje koperrood Kaapstof stuift op en daalt weer neer. Een zwarte kever met zijn harde schild trippelt kordaat weg.

De vrouw haalt adem. Eindelijk is ze er.

Ze heeft dit spoor gevolgd vanaf de oevers van de Aude, de Garonne en de Amstel, over de woeste wateren waar de Atlantische Oceaan en de Indische Oceaan elkaar ontmoeten, naar de Cap de Bonne-Espérance.

Soms was het spoor als een lichtend pad. Het verhaal van twee families en hun geheim, van generatie op generatie doorgegeven. Haar moeder en grootmoeder, vervolgens verder terug naar haar overgrootmoeder en de moeder vóór haar. Hun namen zijn verloren gegaan, opgeslokt door die van hun echtgenoten, broers en minnaars, maar hun geest leeft voort in haar. Ze weet het. Eindelijk eindigt hier haar queeste. In Franschoek.

CI-GÏT. Hier rust.

De vrouw zet haar leren hoed af en wappert ermee zodat de brede rand de verzengende lucht in beweging brengt. Het biedt geen respijt. Het is hier zo heet als in een fornuis; haar vlasblonde haar is donker van het zweet. Ze geeft niet veel om hoe ze eruitziet. Ze heeft stormen overleefd, aanslagen op haar reputatie en haar persoon, diefstal van haar bezittingen en verlies van vriendschappen waarvan ze dacht dat ze voor eeuwig waren. En dat allemaal om haar hier te brengen.

Op deze verwaarloosde begraafplaats in dit kolonistenplaatsje.

Ze maakt de gesp van haar zadeltas los en steekt haar hand in het vak. Haar vingers strijken langs de kleine antieke bijbel – een talisman die ze heeft meegenomen om haar geluk te brengen – maar wat ze eruit haalt is het dagboek: een boekje met een slappe lichtbruine kaft, dichtgebonden met een dun koordje dat er twee keer omheen is geslagen. Achter de kaft zijn papieren gestoken: brieven, handgetekende kaarten, een testament. Sommige bladzijden zitten los; de hoekjes steken naar buiten als de punten van een diamant. Dit is het verslag van haar familiequeeste, de anatomie van een vete. Als ze gelijk heeft, kan ze met dit zestiende-eeuwse opschriftboek opeisen wat haar toekomt. Na meer dan driehonderd jaar zullen het fortuin en de goede naam van de familie Joubert eindelijk worden hersteld. Recht zal geschieden.

Als ze gelijk heeft.

Toch kan ze zich er niet toe zetten om de naam op de grafsteen te bekijken. Ze wil nog iets langer van dit laatste moment van hoop genieten en slaat daarom liever het dagboek met het testament open. De spinachtige letters in bruin geworden inkt, de antieke taal die over honderden jaren heen tot haar spreekt – ze kent elke lettergreep als de catechismus die ze op de zondagschool leerde. De eerste zin.

Dit is de dag van mijn dood.

Ze hoort een langsvliegende roodvleugelspreeuw fluiten, het gekrijs van een hadada-ibis in het hoge gras aan de rand van de begraafplaats. Het lijkt onmogelijk dat geluiden die haar nog maar een maand geleden zo exotisch in de oren klonken nu al zo gewoon zijn. Haar knokkels zijn

wit, strakgespannen. Wat als ze het toch mis heeft? Wat als dit een einde is in plaats van een begin?

Met de Here God als mijn getuige schrijf ik dit hier neer, in mijn eigen hand. Mijn laatste wil en testament.

De vrouw bidt niet. Dat kan ze niet. De geschiedenis van al het onrecht dat in naam van religie is geschied – dat haar voorouders is aangedaan – bewijst toch zeker dat er geen God bestaat. Welke God zou het goedvinden dat zo veel mensen in Zijn naam een pijnlijke, angstige, afschrikwekkende dood stierven?

Toch kijkt ze eventjes omhoog, alsof ze daar een glimp van Gods hemel zou kunnen opvangen. De februarilucht hier in de Kaap heeft dezelfde stralende kleur blauw als de hemel in de Languedoc. In het achterland van de Cap de Bonne-Espérance wordt het stof door dezelfde felle winden opgeblazen als thuis, in de *garrigue* van de Midi. Hete lucht, een ademtocht die de rode aarde laat opwervelen en als een sluier voor je ogen werpt. Die wind fluit door de grijze en groene bergpassen van het binnenland, paden die zijn uitgesleten door langstreckende mensen en dieren. Hier, in dit afgelegen land dat ze ooit Olifantshoek noemden, voordat de Fransen kwamen.

Nu is het windstil. Het is heet. Bijna niets verroert zich in de hitte van de middagzon. De honden en de boerenarbeiders hebben zich in de schaduw teruggetrokken. Zwarte hekken bakenen de stukjes land af: dat van de familie De Villiers, de familie Le Roux, de familie Jourdan, allemaal aanhangers van het gereformeerde geloof die Frankrijk ontvluchtten, op zoek naar een veilige plek. In het jaar onzes Heren zestienhonderd en achtentachtig.

Haar voorouders ook?

Achter de stenen engelen en grafzerken omlijsten in de verte de bergen van Franschoek het plaatje, en plotseling wordt de vrouw bezocht door een vlijmscherpe herinnering aan de Pyreneeën: een pijnlijk, wanhopig verlangen naar huis, als een ijzeren band om haar ribben. De bergen zijn wit in de winter, groen in het voorjaar en de vroege zomer. In de herfst krijgen de grijze rotsen de kleur van koper, en daarna begint de cyclus opnieuw. Wat zou ze er niet voor overhebben om ze weer te kunnen zien.

Dan zucht ze, want ze is hier. Ze is ver van huis.

Tussen de verformfaaide kافت van het leren dagboek haalt ze de kaart vandaan. Ze kent elk teken, elke vouw en elk druppeltje inkt, maar toch bestudeert ze hem. Leest opnieuw de namen van de boerderijen, van de eerste hugenootse kolonisten die hier na jaren van ballingschap en vele rondzwervingen terechtkwamen.

Eindelijk hurkt de vrouw neer en steekt een hand uit om met haar vinger de in de grafsteen gebeitelde letters na te trekken. Ze wordt er zo door opgeslokt dat ze – zij die geleerd heeft om altijd waakzaam te zijn – de voetstappen achter haar in het zand niet hoort. Ze merkt niet dat er een schaduw voor het licht van de zon schuift. Ze ruikt niet de geur van zweet, sintels en leer, van een lange reis over het veld, totdat de loop van een geweer tegen haar nek duwt.

‘Sta op.’

Ze probeert zich om te draaien zodat ze zijn gezicht kan zien, maar meteen prikt het koude metaal in haar wang. Langzaam staat ze op.

‘Geef me het dagboek,’ zegt hij. ‘Als u het me geeft, doe ik u niks.’

Ze weet dat hij liegt, want deze man jaagt al zo ontzettend lang op haar, en bovendien staat er te veel op het spel. Al driehonderd jaar probeert zijn familie die van haar te gronde te richten. Hoe kan hij haar ooit laten gaan?

‘Geef het aan mij. Langzaam. Nu.’

De kilte in de stem van haar vijand is angstaanjagender dan woede zou zijn, en instinctief omklemt ze het dagboek en het kostbare document dat erin zit nog steviger. Na alles wat ze heeft doorgemaakt is ze niet van plan het hem gemakkelijk te maken. Zijn vingers knijpen echter pijnlijk in haar schouder; hard en ruw priemen ze in haar spieren, dwars door de witte katoen van haar blouse. Haar greep verslapt. Het dagboek valt op de grond en barst open, zodat het testament en de aktes over de stoffige begraafplaats dwarrelen.

‘Bent u me vanuit Kaapstad gevolgd?’

Er komt geen antwoord.

Ze heeft geen geweer, maar wel een mes. Wanneer hij zich bukt om de papieren op te rapen, trekt ze de dolk uit haar laars en steekt naar zijn arm. Als ze hem kan uitschakelen, al is het maar heel even, kan ze de documenten misschien terugstelen en wegrennen. Hij heeft echter met een aanval rekening gehouden en verplaatst zijn gewicht opzij. Haar mes schampt alleen zijn hand.

Vlak voordat ze tegen de zijkant van haar hoofd geraakt wordt, is ze zich nog bewust van de neergaande beweging van zijn arm. Een glimp van zwart haar, met middenin een witte streep. Daarna een explosie van pijn wanneer het pistool haar huid opensplijt. Ze voelt het bloed op haar slaap, de warmte ervan, en dan valt ze.

In de laatste seconden dat ze bij bewustzijn is, denkt ze nog hoe triest het is dat het verhaal zo zal eindigen. In een vergeten hoekje van een be-

graafplaats aan de andere kant van de wereld. Het verhaal van een gestolen dagboek en een erfenis. Een verhaal dat driehonderd jaar geleden begon, aan de vooravond van de burgeroorlogen die Frankrijk op zijn knieën brachten.

Dit is de dag van mijn dood.

DEEL 1

Carcassonne

Winter 1562

1

Gevangenis van de inquisitie, Toulouse *Zaterdag 24 januari*

‘Ben je een verrader?’

‘Nee, heer.’ De gevangene wist niet zeker of hij de woorden hardop zei of alleen in zijn eigen gefolterde geest antwoord gaf.

Gebroken tanden en kapotte botten, de smaak van opgedroogd bloed in zijn mond. Hoe lang was hij hier al? Uren, dagen?

Altijd?

De inquisiteur maakte een snel handgebaar. De gevangene hoorde het gerasp van een mes dat werd geslepen, zag de ijzers en tangen op een houten tafel naast het vuur liggen. Een duw op de blaasbalg om de kooltjes aan te blazen. Hij ervoer een eigenaardig moment van respijt toen de angst voor de volgende foltering hem heel even de martelende pijn van de aan flarden gereten huid op zijn geslagen rug deed vergeten. De angst voor wat komen ging overheerste korte tijd de schaamte dat hij te zwak was om te verdragen wat hem werd aangedaan. Hij was een soldaat. Hij had goed en dapper gevochten op het slagveld. Waarom was hij nu te broos om dit te verduren?

‘Je bent een verrader.’ De stem van de inquisiteur klonk dof en vlak. ‘Je bent de koning en Frankrijk ontrouw. We hebben getuigenissen van talloze mensen die dat beweren. Ze lappen je erbij!’ Hij tikte op een stapeltje papieren op zijn bureau. ‘Protestanten – mannen zoals jij – helpen onze vijanden. Dat is verraad.’

‘Nee!’ fluisterde de gevangene, die de warme adem van de cipier in zijn nek voelde. Zijn rechteroog zat nog dicht van een eerder pak slaag, maar hij bespeurde dat zijn beul dichterbij kwam. ‘Nee, ik...’

Hij stopte, want wat kon hij ter verdediging aanvoeren? Hier, in de inquisitiegevangenis in Toulouse, was hij de vijand.

Hugenoten waren de vijand.

‘Ik ben trouw aan de Kroon. Mijn protestantse geloof betekent niet...’
‘Je geloof brandmerkt je als ketter. Je hebt je afgekeerd van de enige waarachtige God.’

‘Dat is niet waar. Alstublieft. Dit is allemaal een vergissing.’

Hij hoorde zelf de smekende klank van zijn stem en schaamde zich. Ook wist hij dat hij zodra de pijn opnieuw kwam zou zeggen wat ze maar wilden horen. De waarheid of niet, de kracht om zich te verzetten was uit hem weggevloeid.

Er volgde een moment van tederheid, of in elk geval leek dat zo in zijn wanhopige gemoedstoestand. Voorzichtig tilde hij zijn hand op, als een heer die zijn dame wenkt. Heel even herinnerde de man zich de prachtige dingen die in de wereld bestonden. Liefde en muziek, de schoonheid van voorjaarsbloemen. Vrouwen, kinderen, mannen die arm in arm door de mooie straten van Toulouse wandelden. Een plek waar mensen discussieerden en het met elkaar oneens waren, waar ze hun zaak met harts-tocht en kennis van zaken bepleitten, maar ook met respect en eergevoel. Daar waren de wijnglazen tot aan de rand gevuld en was er meer dan genoeg te eten: vijgen, gedroogde ham uit de bergen, honing. Daar, in de wereld waarin hij ooit had geleefd, scheen de zon en strekte de eindeloze blauwe hemel van de Midi zich als een baldakijn over de stad uit.

‘Honing,’ mompelde hij.

Hier, in deze onderaardse hel, bestond de tijd niet meer. De oubliëttés noemden ze ze, kerkers waarin een mens voor altijd kon verdwijnen.

Toen de foltering eindelijk kwam, was door het ontbreken van een aankondiging de schok des te erger. Een knijpende sensatie, daarna druk, toen de metalen tanden van de tang die zijn huid, spieren en botten versplinterden.

Terwijl de pijn hem in de armen nam, meende hij uit een nabijgelegen vertrek de stem van een medegevangene te horen. Een geleerd man, een belesen man, ze hadden een aantal dagen in dezelfde cel gezeten. Hij wist dat het een man van eer was: een boekverkoper, die van zijn drie kinderen hield en met teder verdriet over zijn overleden vrouw sprak.

Achter de van het vocht druipende muur hoorde hij het gemompel van een andere inquisiteur; zijn vriend werd ook ondervraagd. Toen herkende hij het geluid van een door de lucht zwiepende *chatte de griffe*, de klap toen de haken de huid raakten, en tot zijn grote schrik hoorde hij zijn medegevangene schreeuwen. Hij was een standvastig man, die zijn lijden tot nu toe in stilte had gedragen.

De gevangene hoorde een deur open- en dichtgaan en wist dat er nog

iemand de cel in gekomen moest zijn. Zijn cel of die hiernaast? Daarna gemompel, geritsel van papier. Eén heerlijk ogenblik dacht hij dat er misschien een einde aan zijn beproeving zou komen.

Toen schraapte de inquisiteur zijn keel en zette de ondervraging voort. ‘Wat weet je over de lijkwade van Antiochië?’

‘Ik weet niets van wat voor relik dan ook.’ Dat was waar, hoewel de gevangene wist dat zijn woorden geen enkel gewicht hadden.

‘De heilige relikwie is een jaar of vijf geleden uit de Église Saint-Taur gestolen. Er zijn mensen die beweren dat jij een van de verantwoordelijken was.’

‘Hoe zou dat kunnen?’ schreeuwde de gevangene, plotseling opstandig. ‘Ik was nooit eerder in Toulouse geweest tot... tot nu.’

De inquisiteur drong aan. ‘Als je ons vertelt waar de lijkwade verborgen is, komt er een einde aan dit gesprek tussen ons. In haar goedertierenheid zal de heilige moederkerk haar armen openen en je weer in haar genade aannemen.’

‘Mijn heer, ik geef u mijn woord dat ik...’

Hij rook het schroeien van zijn huid voordat hij het voelde. *Wat wordt een mens snel tot een dier, tot vlees gereduceerd.*

‘Denk goed na over je antwoord. Ik zal het je opnieuw vragen.’

Nu schonk deze pijn, de ergste tot nu toe, hem tijdelijk respijt. De pijn trok hem omlaag de duisternis in, een plek waar hij sterk genoeg was om hun kruisverhoor te weerstaan en waar het spreken van de waarheid hem zou redden.